

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**Qo‘lyozma huquqida
UDK:657.01:334.75**

SAIDAKBAROV XUSNIDDIN ABDISALOMOVICH

**BOSHQARUV HISOBI TIZIMIDA BIZNES JARAYONLARI VA
ULARNING HISOBI METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH**

08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit

**Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasini
olish uchun tayyorlangan
DISSERTATSIYA**

Ilmiy maslahatch: i.f.d. prof., N.B. Abdusalomova

Toshkent – 2024

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. BOSHQARUV HISOBI TIZIMIDA BIZNES JARAYONLARI HISOBINING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI	16
1.1-§. Zamonaviy boshqaruv konsepsiyalaridan foydalangan holda aksiyadorlik jamiyatini axborot bilan ta'minlashda boshqaruv hisobining ahamiyati.....	16
1.2-§. Biznes jarayonlari haqida tushuncha va uning korxonada faoliyatida tutgan o'ri hamda ahamiyati.....	35
1.3-§. Biznes jarayoni hisobini tashkil etishda mahsulotni ishlab chiqarish davri konsepsiyasidan foydalanishda boshqaruv hisobi elementlari.....	56
Birinchi bob bo'yicha xulosalar	67
II BOB. "O'ZSUVTA'MINOT" AJDa BOSHQARUV HISOBINI BIZNES JARAYONLARI HISOBI ASOSIDA TASHKIL ETISHNING USLUBIY ASOSLARI	70
2.1-§. Suv ta'minoti korxonalarida biznes jarayonlarining farqli xususiyatlari.....	70
2.2-§. Xarajatlarni hisobga olish va tannarxni hisoblash jarayonining uslubiy asosi.....	79
2.3-§. Suv ta'minot korxonalarida biznes jarayonlari bo'yicha boshqaruv hisobi tizimida hisob yuritish.....	101
2.4-§. Suv ta'minoti korxonalarining biznes jarayonlari bo'yicha asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) ni baholash.....	118
Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar.....	118
III BOB. "O'ZSUVTA'MINOT" AKSIYADORLIK JAMIYATI TARKIBIDAGI KORXONALARDA ISHLAB CHIQRISH YUKLAMA XARAJATLARI HISOBI METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH	121
3.1-§. Boshqaruv hisobida ishlab chiqarish yuklama xarajatlari hisobini tashkil etishning nazariy uslubiy asoslari.....	121
3.2-§. "O'ZSUVTA'MINOT" aksiyadorlik jamiyati tarkibidagi korxonalarda ishlab chiqarish yuklama xarajatlari xususiyatlari.....	131
3.3-§. "O'ZSUVTA'MINOT" aksiyadorlik jamiyatida ishlab chiqarish yuklama xarajatlari hisobi metodologiyasini takomillashtirish.....	146
Uchinchi bob bo'yicha xulosa.....	152
IV BOB. SUV TA'MINOTI KORXONALARINI BOSHQARUV HISOBIDA BIZNES JARAYONLARINING MOLIYAVIY KONTROLLING TIZIMINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK JIHATLARI	154
4.1-§. Biznes jarayonlari moliyaviy kontrollingining integratsiyalashuvga yo'naltirilgan modelini shakllantirish metodologiyasi.....	154
4.2-§. "O'ZSUVTA'MINOT" AJDa biznes jarayonlari bo'yicha moliyaviy kontrollingining hisob yuritish-tahliliy vositalarini ishlab chiqish.....	171
4.3-§. Boshqaruv hisobi tizimida biznes jarayonlarining tezkor moliyaviy kontrolling tizimini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish.....	197
To'rtinchi bob bo'yicha xulosalar.....	212
XULOSA	215
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	223
ILOVALAR	235

KIRISH (iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Dunyo mamlakatlarida ichimlik suvi bilan bogʻliq vaziyat mamlakat iqtisodiyotining taraqqiy etishida tobora dolzarb boʻlib bormoqda. Iqlimning oʻzgarishi va suv resurslaridan nooʻrin foydalanish ichimlik suvi inqiroziga sabab boʻlishi ehtimoli yuqori. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Suv qoʻmitasi (UN-water) va UNESCO birgalikda tayyorlagan hisobotlariga koʻra, 2050-yilga borib suvga nisbatan talabning 20-30 foizga oʻsishi taxmin qilinmoqda¹. Buning sababi esa, demografik oʻsish, iqtisodiy rivojlanish, isteʼmol tarzining evolyutsiyasi hisoblanadi. Dunyo mamlakatlarining masʼul boʻlgan suv taʼminot korxonalarida suv resurslarini boshqarish samaradorligi koʻrsatkichi talab darajasida emas. Shunday ekan, korxonalarda boshqaruv hisobini tashkil etib, boshqaruv qarorlarining sifati va samaradorligini, kutilgan ijobiy natijani maksimal darajada oshirish va iqtisodiy faoliyat xavflarini samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli iqtisodiyot davrida boshqaruv hisobining xususiyatlari, obyektlari, funksiyalari va tamoyillari roʻyxati sezilarli darajada kengayib, biznes jarayonlari tashkil qilishni uslubiy jihatdan takomillashtirish muammosi dolzarb masalalardan.

Xorijiy tajribada boshqaruv hisobining metodologik jihatlari boʻyicha ilmiy tadqiqotlar bilan shu sohani tartibga soluvchi xalqaro oʻzini oʻzi boshqarish birlashmalari, masalan, Buyuk Britaniyada Boshqaruv hisobi instituti (The Chartered Institute of Management Accountants - CIMA) va AQSHda Boshqaruv hisobi instituti (Institute of Management Accountants - IMA) shugʻullanadi. Ular faol tadqiqot ishlarini olib borish borobarida, moliyani boshqarish va boshqaruv hisobi sohasida kadrlarini tayyorlash va sertifikatlashni ham amalga oshiradi. Ushbu tadqiqotlar suv taʼminoti korxonalarini faoliyatini hisobga olgan holda, boshqaruv hisobini yuritish mexanizmi, boshqaruv hisobida foydalaniluvchi texnik va iqtisodiy koʻrsatkichlarni hisoblash algoritmi, sohada strategik boshqaruv hisobini rivojlantirish muammolari va xususiyatlariga eʼtibor qaratgan holda

¹ Birlashgan Millatlar Tashkilotining suv qoʻmitasi (UN-water) veb sayti maʼlumotlari. (Manba: <https://www.unwater.org/news/iwra-1st-islands-water-congress>)

axborot ta'minotini yaratish, tannarxni hisobga olish xususiyatlari afzalliklarini belgilab beradi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi va ilmiy yutuqlarni tadqiq etish asosida: suv ta'minot korxonalarida buxgalteriya hisobi va hisobotlar xalqaro standartlar tamoyillariga muvofiq korxonalar buxgalteriya hisobi va hisobotlarini isloh qilishning asosiy axborot manbai sifatida boshqaruv hisobi va ichki hisobotlarni takomillashtirish, biznes jarayonlari va ularning hisobi usullarini ishlab chiqish konsepsiyasi va metodologiyasini shakllantirish, uning nazariyasi va amaliyotini yanada rivojlantirish ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

O'zbekistonda suv ta'minoti korxonalarining ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda. Tarmoqda boshqaruvning zamonaviy usullarini keng joriy etish yo'llar orqali buxgalteriya hisobi, boshqaruv hisobi xalqaro standartlari talablari asosida takomillashtirish boshqaruv hisobini tashkil etishning uslubiy asoslarini yaratish bugungi kunning muhim masalalaridan. Hozirda tizimdagi tashkilotlar moliyaviy va iqtisodiy funksiyalarini mustaqil bajarishini ko'zda tutgan holda korporativ boshqaruv tizimini tubdan yaxshilash va ichimlik suvini tarqatish jarayonlarida davlat-xususiy sheriklik tamoyillarini keng joriy qilish va sohaga xususiy investitsiyalarni jalb qilish ustuvor vazifalardan biri etib belgilangan.² Mazkur vazifalar bajarilishini ta'minlashda boshqaruv hisobini xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish, boshqaruv hisobi tizimida biznes jarayonlari va ularni hisobini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-oktyabrdagi PQ-343-sonli "Ichimlik suv ta'minoti va oqova suv tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, 2022-yil 25-maydagi PQ-257-son "Aholining ichimlik suv ta'minoti va oqova suv xizmatlari bilan ta'minlanganlik darajasini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, 2018-yil 30-noyabrdagi PQ-4040-son "O'zbekiston Respublikasida ichimlik suvi ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-oktyabrdagi PQ-343-sonli "Ichimlik suv ta'minoti va oqova suv tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. (Manba: <https://lex.uz/uz/docs/-6648585>)